

ОЦІНКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІНИ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Висвітлено результати дослідження сучасного стану ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, визначено вплив основних факторів на її рівень та виявлено тенденції зміни за умов, які склалися

Ключові слова: продуктивність, прибутковість, економічний ефект, економічна ефективність

Постановка проблеми. В ринкових умовах господарювання базисом для забезпечення економічного розвитку підприємств є підвищення ефективності їх функціонування. Останнє є також однією з основних передумов конструктивного, збалансованого, сталого розвитку національної економіки. Виходячи з чого проблема кількісного виміру ефективності виробництва, впливу факторів на її формування, тенденції зміни в умовах, які склалися, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема ефективності функціонування аграрних формувальників досить широко висвітлена у науковій літературі. Важливий внесок у розробку актуальних питань проблеми ефективності зробили наступні вчені: В.Г. Андрійчук, М.Я. Дем'яненко, А.Е. Когут, Г.Г. Котов, В.В. Рос-соха, Г.В. Черевко, О.М. Шпичак та ін. Разом з тим, складність, багатогранність та особлива значущість проблеми ефективності виробництва, як свідчать результати практичної діяльності вітчизняних аграрних товаровиробників в сучасних умовах господарювання, зумовлює необхідність продовження дослідження за даним напрямком. Недостатньо вивченими залишається комплекс питань, серед яких важливе місце посідають проблеми кількісного виміру ефективності.

Метою дослідження є оцінка економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, впливу основних факторів на її рівень та виявлення тенденції зміни за умов, які склалися.

Результати досліджень. У науковій літературі відображено різноманітні методичні підходи до оцінки економічної ефективності виробництва. В узагальненому вигляді їх можна звести до трьох позицій: визначення абсолютної ефективності; визначення відносної ефективності; поєднання першого та другого підходів. При цьому в якості показників застосовуються продуктивність або рентабельність (прибутковість) в цілому по підприємству чи в розрізі окремих ресурсів (витрат) для виміру абсолютної ефективності; система коефіцієнтів росту за певний період продуктивності або прибутковості – для оцінки відносної ефективності.

Поділяємо позицію вчених, які для кількісного виміру ефективності виробництва вважають за необхідне застосовувати показники абсолютної і відносної ефективності. Разом з тим, пропонуємо власний підхід до

розв'язання даної проблеми. Зокрема, вважаємо, що оцінку ефективності необхідно здійснювати у три етапи: оцінка економічного ефекту шляхом визначення абсолютного росту (або приросту) корисного результату діяльності; оцінка економічної ефективності шляхом визначення відносного росту (або приросту) продуктивності та прибутковості діяльності; оцінка загальної ефективності виробництва. Система показників для оцінки ефективності повинна бути сформована на основі застосування:

– у якості результату: валової продукції, як міри загального обсягу виробництва підприємств; чистого доходу (виручки), як відображення реальної позиції підприємств на ринку; прибутку, як величини потенційного розвитку підприємств;

– у якості витрат: величини авансованого (застосовуваного) капіталу і виробничо-спожитого капіталу, для врахування рівня інтенсивності використання капіталу в процесі господарської діяльності підприємств.

Узагальнюючим показником оцінки ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств є коефіцієнт загальної ефективності виробництва, який визначається як алгебраїчна сума коефіцієнтів загальної ефективності використання окремих видів капіталу підприємств, помножених на частку кожного виду капіталу у його сумарній величині.

Використовуючи запропоновану методику для оцінки економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств, отримали наступні результати. За період 2008-2011 рр. позитивний економічний ефект за валовою продуктивністю отримано від авансованих земельних і трудових ресурсів – відповідно 117,5 % (+17,5 %) і 138,3 % (+38,3 %), а негативний – від виробничих засобів: 74,9 % (-25,1 %) від основних засобів і 56,1 % (-43,9 %) від оборотних засобів. За чистою продуктивністю позитивний економічний ефект отримано від земельних ресурсів – 195,9 % (+95,9 %), трудових ресурсів – у 2,3 рази (+130 %) та основних засобів – 124,9 % (+24,9 %), а негативний – від оборотних засобів – 93,6 % (-6,4 %). За прибутковістю позитивний економічний ефект отримано від усіх видів застосовуваного капіталу підприємств, у тому числі найбільший – від трудових ресурсів – у 4,3 рази (+330 %) і земельних – у 3,6 рази (+260 %) (табл. 1).

Таблиця 1. Результативність використання авансованих ресурсів сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр.

Показник	Рік				Відхилення, %	
	2008	2009	2010	2011	2011р. до 2008 р.	2011р. до 2010 р.
Продуктивність авансованих ресурсів за валовою продукцією (у постійних цінах 2010 р.)						
Продуктивність сільськогосподарських угідь, тис.грн./га	5,6	5,3	5,1	6,6	+17,5	+28,6
Продуктивність працівників, тис.грн./чол.	171,8	179,9	181,6	237,6	+38,3	+30,9
Продуктивність основних засобів, грн.	1,99	1,54	1,37	1,49	-25,1	+8,7
Продуктивність оборотних засобів, грн.	1,71	1,25	1,03	0,96	-43,9	-7,1
Продуктивність авансованих ресурсів за чистим доходом (виручкою)						
Продуктивність сільськогосподарських угідь, тис.грн./га	2,7	3,4	4,1	5,2	+95,9	+28,2
Продуктивність працівників, тис.грн./чол.	82,4	114,3	145,9	190,2	2,3 р.	+30,4
Продуктивність основних засобів, грн.	0,96	0,98	1,10	1,20	+24,9	+8,2
Продуктивність оборотних засобів, грн.	0,82	0,79	0,83	0,77	-6,4	-7,5
Прибутковість авансованих ресурсів						
Прибутковість сільськогосподарських угідь, тис.грн./га	0,3	0,4	0,7	1,1	3,6 р.	+55,9
Прибутковість працівників, тис.грн./чол.	9,3	13,5	25,1	39,7	4,3 р.	+58,6
Прибутковість основних засобів, грн.	0,11	0,12	0,19	0,25	2,3 р.	+31,7
Прибутковість оборотних засобів, грн.	0,09	0,09	0,14	0,16	+74,2	+12,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Виходячи із того, що валова продуктивність визначена на основі валової продукції, яка є базисним результативним показником діяльності, вважаємо, що рівень використання авансованих виробничих засобів сільськогосподарських підприємств нині потребує негайного поліпшення і, перш за все, на основі розв'язання проблеми зношення основних засобів і дефіциту якісних оборотних засобів.

Таблиця 2. Результативність виробничо-спожитих ресурсів сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр., грн.

Показник	Рік				Відхилення, %	
	2008	2009	2010	2011	2011 р. до 2008 р.	2011 р. до 2010 р.
Продуктивність спожитих ресурсів за валовою продукцією (у постійних цінах 2010 р.)						
Орендовіддача	32,13	23,03	17,89	19,01	-40,8	+6,3
Зарплатовіддача	17,07	16,15	13,82	13,41	-21,5	-3,0
Амортвіддача	36,14	27,28	23,74	24,98	-30,9	+5,2
Матеріаловіддача	2,60	2,27	1,79	1,71	-34,2	-4,5
Окупність витрат	1,83	1,57	1,25	1,22	-33,5	-2,8
Продуктивність спожитих ресурсів за чистим доходом (виручкою)						
Орендовіддача	15,42	14,63	14,37	15,22	-1,3	+5,9
Зарплатовіддача	8,19	10,26	11,11	10,73	+31,0	-3,4
Амортвіддача	17,34	17,33	19,07	19,99	+15,3	+4,8
Матеріаловіддача	1,25	1,44	1,44	1,37	+9,7	-4,8
Окупність витрат	0,88	1,00	1,01	0,98	+11,0	-3,1
Прибутковість спожитих ресурсів						
Прибутковість орендної плати за землю	1,73	1,72	2,47	3,18	+83,7	+28,8
Прибутковість зарплати	0,92	1,21	1,91	2,24	2,4 р.	+17,5
Прибутковість амортизації	1,95	2,04	3,28	4,18	2,1 р.	+27,5
Прибутковість матеріальних витрат	0,14	0,17	0,25	0,29	2,0 р.	+15,8
Прибутковість виробництва	0,10	0,12	0,17	0,20	2,1 р.	+17,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Оскільки між економічним ефектом та економічною ефективністю існує прямий функціональний зв'язок, коефіцієнт останньої щодо авансованих ресурсів сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр. більший 1 лише земельних і трудових ресурсів – відповідно 1,1746 (+17,46 в.п.) і 1,3827 (+38,27 в.п.). Рівень використання основних та оборотних засобів є неефективним: відносне зниження валової продуктивності даних ресурсів склало відповідно 0,2509 (25,09 в.п.) і 0,1387 (13,87 в.п.).

Разом з тим, за чистою продуктивністю економічна ефективність авансованих ресурсів сільськогосподарських підприємств є досить високою – значення відповідних коефіцієнтів у розрізі видів ресурсів на 25-130 відсоткових пунктів перевищує базисний рівень (2008 р.), що свідчить про посилення ринкової позиції підприємств. Також за прибутковістю коефіцієнти ефективності у 2,3-4,3 рази

Ці підтверджують і дані табл. 2. Зокрема, в наслідок відповідного стану виробничих засобів погіршилася оборотність не лише даного виду капіталу, а й інших видів, що призвело до появи негативного економічного ефекту (за валовою продуктивністю) від усіх видів виробничо-спожитих ресурсів сільськогосподарських підприємств.

вищі значення 2008 р., тобто потенціал для економічного розвитку підприємств поліпшився (табл. 3).

Отже, економічна ефективність застосовуваних ресурсів сільськогосподарських підприємств залежно від критеріїв оцінки характеризується діаметрально протилежними тенденціями зміни: від зниження рівня за виробничим критерієм, до зростання – за ринковим. Аналогічна ситуація склалася і щодо оцінки економічної ефективності виробничо-спожитих ресурсів підприємств (табл. 4).

З даних табл. 4 видно, що за валовою продуктивністю коефіцієнт економічної ефективності виробничо-спожитих ресурсів є менший 1, тобто використання даних ресурсів є неефективним. Найбільше відносне зниження валової продуктивності земельних ресурсів (орендної плати) і оборотних засобів (матеріальних витрат) – відповідно 0,4084 (40,84 в.п.) і 0,3424 (34,24 в.п.).

Таблиця 3. Економічна ефективність авансованих ресурсів сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр.

Показник	Період			
	2008-2009 рр.	2009-2010 рр.	2010-2011 рр.	2008-2011 рр.
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і площі сільськогосподарських угідь	0,9460	0,9652	1,2864	1,1746
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і чисельності працівників	1,0470	1,0092	1,3086	1,3827
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і вартості основних засобів	0,7725	0,8924	1,0866	0,7491
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і вартості оборотних засобів	0,7279	0,8297	0,9287	0,8613
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і площі сільськогоспод. угідь	1,2529	1,2202	1,2816	1,9592
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і чисельності працівників	1,3868	1,2758	1,3036	2,3064
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і вартості основних засобів	1,0231	1,1282	1,0825	1,2495
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і вартості оборотних засобів	0,9640	1,0489	0,9252	1,4367
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і площі сільськогосподарських угідь	1,3160	1,7780	1,5589	3,6476
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і чисельності працівників	1,4566	1,8590	1,5857	4,2938
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і вартості основних засобів	1,0746	1,6439	1,3167	2,3262
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і вартості оборотних засобів	1,0126	1,5284	1,1253	2,6747

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

За чистою продуктивністю ефективно використовуються всі ресурси підприємств окрім земельних – відповідний коефіцієнт ефективності має значення наближене до 1, а саме 0,9868 (-1,32 в.п.). За прибутковістю економічна ефективність є високою за всіма видами ресурсів. Значення відповідних коефіцієнтів ефективності коливається у межах від 1,8373 (+83,73 в.п.) – земельних ресурсів, до 2,4388 (+143,88 в.п.) – трудових ресурсів.

Для узагальнення отриманих результатів дослідження, які в даному випадку є різними за змістом, застосовано методику, що передбачає розрахунок загальних коефіцієнтів ефективності, які враховують всі здобутки сільськогосподарських підприємств у виробничій, ринковій діяльності, формуванні потенціалу для подальшого економічного зростання і дають змогу кількісно виміряти загальний рівень економічної ефективності функціонування даних підприємств. Результати проведених розрахунків наведено в табл. 5.

Як свідчать дані табл. 5, в цілому за 2008-2011 рр. загальний коефіцієнт економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств становить 1,985 (+98,5 в.п.), що означає ефективне використання даного виду капіталу. Аналогічний висновок сформувано і щодо використання трудових ресурсів, оскільки загальний коефіцієнт їх ефективності склав 1,761 (+76,1 в.п.). Щодо основних засобів, то рівень їх використання є умовно ефективним, оскільки загальний коефіцієнт ефективності становить

лише 1,084 (+8,4 в.п.) при необхідному значенні, як свідчить світовий досвід, не менше, ніж значення загального коефіцієнта ефективності використання землі, тобто 1,985 (+98,5 в.п.). Рівень використання оборотних засобів є неефективний, що підтверджує значення загального коефіцієнта ефективності даного ресурсу – 0,853 (-14,7 в.п.). В цілому стан функціонування сільськогосподарських підприємств за досліджуваний період є ефективний. Значення загального коефіцієнта ефективності становить 1,039 (+3,9 в.п.).

Таблиця 4. Економічна ефективність виробничо-спожитих ресурсів сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр.

Показник	Період			
	2008-2009 рр.	2009-2010 рр.	2010-2011 рр.	2008-2011 рр.
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і орендної плати	0,7166	0,7769	1,0627	0,5916
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і витрат на оплату праці	0,9458	0,8560	0,9699	0,7853
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і амортизації	0,7546	0,8704	1,0522	0,6912
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і матеріальних витрат	0,8723	0,7890	0,9555	0,6576
Коефіцієнт співвідношення темпів росту валової продукції і виробничих витрат	0,8581	0,7975	0,9722	0,6653
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і орендної плати	0,9491	0,9821	1,0587	0,9868
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і витрат на оплату праці	1,2528	1,0821	0,9663	1,3099
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і амортизації	0,9995	1,1004	1,0483	1,1529
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і матеріальних витрат	1,1554	0,9974	0,9518	1,0969
Коефіцієнт співвідношення темпів росту чистого доходу (виручки) і виробничих витрат	1,1365	1,0082	0,9685	1,1097
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і орендної плати	0,9969	1,4311	1,2878	1,8373
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і витрат на оплату праці	1,3158	1,5769	1,1754	2,4388
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і амортизації	1,0498	1,6034	1,2751	2,1463
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і матеріальних витрат	1,2135	1,4534	1,1578	2,0421
Коефіцієнт співвідношення темпів росту прибутку і виробничих витрат	1,1937	1,4691	1,1781	2,0660

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Для визначення причин, які зумовили відповідний рівень економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств кількісно виміряно вплив основних факторів на даний результативний показник. Для чого застосовано наступну факторну модель:

$$ЗЕЕ = ЗКЕ_{ЗР} \cdot Ч_{оп} + ЗКЕ_{ТР} \cdot Ч_{зп} + ЗКЕ_{ОЗ} \cdot Ч_{А} + ЗКЕ_{ОбЗ} \cdot Ч_{МВ},$$

де ЗЕЕ – загальний коефіцієнт економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств;

ЗКЕ_{ЗР}, ЗКЕ_{ТР}, ЗКЕ_{ОЗ}, ЗКЕ_{ОбЗ} – загальний коефіцієнт економічної ефективності використання відповідно земельних, трудових ресурсів, основних та оборотних засобів;

Ч_{оп}, Ч_{зп}, Ч_А, Ч_{МВ} – частка відповідно орендної плати, заробітної плати, амортизації та матеріальних витрат у виробничих витратах сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 5. Загальна ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 рр.

Показник	Період			
	2008-2009 рр.	2009-2010 рр.	2010-2011 рр.	2008-2011 рр.
Коефіцієнт співвідношення темпів росту продуктивності сільськогосподарських угідь і орендовіддачі	1,320	1,242	1,210	1,985
Коефіцієнт співвідношення темпів росту продуктивності праці і зарплатовіддачі	1,107	1,179	1,349	1,761
Коефіцієнт співвідношення темпів росту продуктивності основних засобів і амортизації	1,024	1,025	1,033	1,084
Коефіцієнт співвідношення темпів росту продуктивності оборотних засобів і матеріаловіддачі	0,834	1,052	0,972	0,853
Коефіцієнт загальної ефективності виробництва	0,914	1,071	1,029	1,039

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

За результатами проведених розрахунків сформувано висновок, що за рахунок раціонального використання земельних ресурсів загальний коефіцієнт економічної ефективності зріс на 0,056 (+5,6 в.п.); трудових ресурсів – зріс на 0,082 (+8,2 в.п.); основних засобів – зріс на 0,005 (+0,5 в.п.). Нераціональне використання оборотних засобів призвело до зниження загального коефіцієнта економічної ефективності на 0,104 (10,4 в.п.). Тому сукупний внесок усіх ресурсів склав 1,039 (+3,9 в.п.).

Отже, для підвищення економічної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств необхідно першочергово увагу зосередити на поліпшенні використання оборотних засобів, а також на оновленні стану основних засобів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оцінка економічної ефективності основних галузей сільськогосподарських підприємств – рослинництва і тваринництва.

Список використаних літературних джерел:

1. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – №5. – С. 52-63. 2. Когут А.Е. Экономическая метрология / А.Е. Когут – Л.: Наука, 1990. – 192 с.

3. Лагодієнко В.В. Методологічні аспекти аналізу ефективності агропромислового виробництва регіону / В.В. Лагодієнко [Електронний ресурс] – Джерело доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. 4. Нусінов В.Я. Оцінка економічної ефективності процесів виробництва / В.Я. Нусінов, А.А. Турило // VIII Міжнар. наук.-практ. конф.: матеріали конференції. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – С. 381-382. 5. Россоха В.В. Ефективність використання виробничого потенціалу в аграрній сфері АПК / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 17. 6. Статистичний бюлетень. Основні економічні показники виробництва продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. Державна служба статистики України. / За ред. О.М. Прокопенко – Київ, 2012. – 88 с.

СВІТЛИШИН Ігор Іванович – кандидат економічних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету.

Наукові інтереси:

– дослідження економічної ефективності виробництва.

Стаття надійшла до редакції: 05.11.2012 р.